

Bildiriler:

TÜRKİYE ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARINDA
GELİŞMELER ¹

Dr. HÂMİT ZÜBEYİR KOŞAY

Anadolu ile Balkanlar arasındaki arkeoloji münasebetlerine dair görüşlerimi *Sinaia*'da 1962 *Colloque*'ında arz etmişim ². Bu toplantıda aynı konuyu Prof. Mikof ele almıştır. Bir nazariye olmaktan çıkan bu probleme değerli arkeologların ve "substrat" dilleri inceleyen "linguiste"lerin yeni bilgiler katacaklarına ve ışık tutacaklarına eminim.

Ben bu konferansta ancak, sayın Prof. Seton Lloyd'ın "Renaissance" diye adlandırdığı gelişmelerden ve onun tarihçesinden bahs edeceğim. ³

Zikri geçen gelişmeleri açıklarken: Müzeler, kazılar, anıtların onarımı, arkeolojik sitler, bilim kurulları ile işbirliği bir kül (ensemble) olarak ele alınacaktır.

Müzeler : Türkiye müzelerinin tarihçesi, üç devri kapsar;
Birinci devir :

1 — Tophane müşiri Ahmet Fethi Paşa tarafından 1846'da *St. Irène* Kilisesinde eski eserlerin toplanmasına başlanmasından Osman Hamdi Bey'in 1881'de "Müzei Hümayun = musée imperiale" müdürü olduğu zamana kadar geçen devir.

2 — 1881'den Cumhuriyetin ilânı tarihi olan 1923 yılına kadar geçen devir.

3 — Türkiye Cumhuriyeti devri.

Birinci devirde göze çarpan arkeolojik eserler ile eski silâhlar toplanır. 1869'da Âli Paşa'nın Sadareti çağında Maarif Nâzırı Saffet

¹ 25 Ağustos 1966 da Uluslararası Güney - Doğu Avrupa Konferansına sunulmuştur.

² Actes du Colloque International de civilisation Balkaniques. Sinaia 8. 14 juillet 1962. "Identités ediverstés entre la préhistoire Anatolienne et la préhistoire Balkanique p. 87 - 91.

³ Seton H. F. Lloyd, Bulletin of the Institut of Archaeology (University of London) Namber five. 1965.

Paşa valilere bir genelge yollıyarak eski eserler üzerine dikkati çeker. Toplanan kolleksiyona “Müzei Hümayun” adı verilir. Bu sırada müze müdürü Galatasaray Lisesi öğretmeni İngiliz Mr. *Gold*’dır. 1871’de Sadriazam Mahmut Nedim Paşa müzeyi ve müdürlüğü lâğveder. Fakat bir yıl sonra 1872’de Sadriazam *Ahmet Vefik* Paşa (Moliere’i türkçeye çeviren zat) müzeyi tekarar açar. Bu sefer alman asıllı Mr. *Déthier* müdür olarak atanır ve ölünceye kadar bu görevde kalır. Zikri geçen ecnebi müze müdürlerinin zamanın ilim seviyesinin ve ictimai şartların müsaadesi nisbetinde feragetle çalıştıklarını kabul edebiliriz. Ancak 1874’de yayımlanan Asarı atika nizamnamesi (= *Réglement sur les Antiquités*) Kazılarda çıkan eserleri devlet, hafriyatçı ve arazi sahibi arasında üçe böldüğü için çok zararlı olmuştur. 1875’de Maarif Nazırı *Subhi Paşa* eski eserleri *St. Irène*’den Fatih Mehmet II’nin yaptırdığı Çinili Köşk’e naklettirdi ve müze halkın ziyaretine açıldı.

İkinci devir’de *Osman Hamdi Bey Müzei Hümayun* müdürü olduğu zaman arkeoloji bölümünde ancak 650 eser vardı. O, ilk iş olarak zararlı eski eserler nizamnamesini değiştirdi. 1883’de “Sana-yii Nefise = Ecole des Beaux Arts” okulunu kurdu. Sayda lâhitlerinin keşfi yeni müze binası yapılmasına vesile oldu. Bu binanın orta kısmı 1891’de, yan kısımları 1902 ve 1908’de tamamlandı.

Osman Hamdi Bey’in kardeşi *Halil Edhem Bey* (1861 - 1938) önce muavini ve *Hamdi Bey*’in 1909’da vefatından sonra emekliliğe ayrıldığı 1931 yılına kadar müdür olarak çalıştı. Her ikisi kendi sahalarında gerçek âlim (erudit) ve bir çok ilim kurullarının asli veya fahrî üyesi idiler. 1907’de “Asarı atika Nizamnamesi” yeniden gözden geçirildi. Müze-i Hümayun Umum Müdürlük oldu. Bu nizamnamesinin IV. maddesi yer altında ve üstündeki bütün eski eserlerin devlet malı olduğunu tahkim ediyordu⁴.

Birinci ve ikinci devir, Ortadoğu’da arkeoloji sahasında sensasyonel keşiflerin yapıldıkları tarihlere rastlar. Mısır Hierogliflerinin okunması, çivi yazılarının çözülmesi ile üç-dört bin yıldanberi gömülü

⁴ Art IV: Tous les monuments ou objets antiques, mobiliers ou immobiliers, de quelque nature qu’ils soient, qu’on sait exister actuellement ou qu’on découvrira parla suite, dans toute l’Etendue de l’Empire Ottoman, tant dans le domaine public ou privé de l’Etat que dans les biens des particuliers ou des communautés, sont la propriété de l’Etat ottoman etc.

kalan medeniyetler meydana çıktı. Öğrenmeye ve şeref kazanmaya susamış, avantürü seven cesur insanlar her tarafta müsaadeli ve müsaadesiz ören yerlerini karıştırmakta, Koleksiyonlarını zenginleştirmek isteyen batı müzeleri onları desteklemektedirler. Kazılarda bulunan eserlerin her vasıtaya müracaat olunarak taşınması onlarca mubahtır. Müşkilâta uğradıkları zaman büyük elçilikler yardımlarına koşmakta, gerekirse siyasî mesele yapılarak "irade-i seniyye = padişah fermanı" koparılmaktadır. Üstelik bu sömürücülerin başarıları zayıf Osmanlı idaresi ve cahil halkla istihfaf ve alay konusudur.

Elimize geçen arşiv malzemesine göre, o çağda da Türkiye'de uyanık ve eski eserlerin değerini bilen insanlar vardı. Saffet Paşa'nın yukarıda zikri geçen genelgesi (= tamimi) bunun delilidir. Eski eserlerin talanı (= yağma edilişi) Cumhuriyet devrine kadar sürüp gidecektir. Türkiye'de eski eserler kanunu ve hükümlerinin sertliğinden şikâyet edenler, bunun sebebini biraz da eski acı tecrübelerde aramalıdır.

Üçüncü devir olan Cumhuriyet: Yurdun tamamlığını ve istiklâlini sağlayan, devrimler yapan *Atatürk*, tarihi yaratan bir çok dâhiler gibi eski eserlere karşı kayıtsız kalamazdı. Atatürk yurdumuzun ve Türk tarihinin, ilim ışığı altında yeniden yazılmasını ve bunun için gerekirse kazılar yapılmasını emretti. Türk Tarih Kurumu'nu kurdu. Üniversitelerde klâsik arkeoloji, filoloji, hititoloji, sinoloji, indoloji, hungaroloji kürsüleri ihdas edildi. Başta yabancı uzmanlardan da faydalanıldı. Atatürk ölümünden önce maddî varlığını Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'na bağışlayarak bu çalışmaların geleceğini de garantiledi. 1924'de Topkapısarayı müzeye kalbedildi ve halkın ziyaretine açıldı. 1934'de müze ve rasathane (observatoire) teşkilât kanunu ile ilim personelinin ehliyetlerine göre yerlerinde terfileri sağlandı.

Bu günkü Türkiye'de merkezîyetçilikten vazgeçilerek tarihî ve coğrafi bölgelere göre :

- a) Bölge müzeleri,
- b) Mahallî (= locale) müzeler,
- c) İhtisas müzeleri,
- d) depolar kurulmaktadır.

Aşağıdaki yerlerde modern müze binaları inşa halinde veya tamamlanmış durumdadırlar: Adana, Antalya, Alanya, Efes, Konya

arkeoloji, Kayseri, Kültepe, Urfa, Erzurum, Bodrum, Boğazkale, Afyon, Yalvaç, Tire. Yalnız 1965'de müze binaları inşası için 1.350,000 TL. harcanmıştır.

Eski tarihî âbidelere de bir fonksiyon bulunarak korunmalarına çalışılmaktadır.

TÜRKİYE'DE BUGÜNKÜ ESKİ ESERLER VE MÜZELER TEŞKİLÂTI

I. 5805 sayılı kanunla kurulan ve Başbakanlığa bağlı "*Gayri menkul eski eserler ve anıtlar yüksek Kurulu*"nun 16 üyesi vardır. Eski eserler ile ilgili önemli projeler bu kuruldun geçer. Veto yetkisini haizdir.

II. Eski eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Merkezde 39 ilmi ve idarî eleman çalışır. Millî Eğitim Bakanlığı Kültür müsteşarlığına bağlıdır.

III. *Müze Müdürlükleri*. 32 yerde faaliyettedir.

IV. *Müze memurlukları*. 34 yerde faaliyettedir.

V. *Müze depoları*. Daha çok kazı yerlerinde ve küçük merkezlerde bulunur. (Alacahöyük, Edremit, Erdek, Aphrodisias, Milâs, Sart, Xanthos, Üskübü) gibi.

Müze müdürlükleri tedricen bölge müzeleri halinde tam teşkilâtlı kurullar haline gelecektir.

MÜZELERİ ZİYARET

Müzelerin halk eğitiminin ve ilmi araştırmaların ihmal edilmez birer unsuru olduğu kabul olunmaktadır. Aşağıdaki cedvel ilginin artışıını gösterir :

yıl	paralı ziyaretçi	parasız	yekûn	hasılat miktarı
1950	175.698	62.360	238.058	30.802 TL.
1960	966.384	475.430	1.441.814	553.225 "
1965	1.789.974	957.988	2.747.662	3.801.659 "

Hafriyatlar : Halen Topkapı Sarayı'nda muhafaza olunan Encümeni Maarif defterlerinde eski kazılarla ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Bunlar hazırlamakta olduğumuz hafriyat tarihi'nin *Osmanlı devri* bölümünde yayınlanacaktır.

Osmanlı devleti idaresi, Hamdi, Halil ve Makridy Beylerin yaptıkları birkaç kazı istisna edilirse, hafriyatlar sahasında “pasif” durumda idi. Cumhuriyetin ilânından sonra Atatürk’ün teşvik ve ilhamları ile durumun birden değiştiği görülür :

Türkiye’de son yıllarda bilhassa: Paleolithik, neolithik a seramik (= çanak çömleksiz neolithik), neolithik ve chalkolithik medeniyetler ile Doğu Anadolu’daki *Urartu* medeniyeti araştırmaları alanında büyük hamleler kaydedilmiştir. Antalya Karain Mağarası’nda Prof. Kılıç Kökten kazıları Anadolu paleolithikinin tam bir “stratification” unu vermiştir. *Su berde*’ (Konya güneyi) de J. Bordase “a seramik” kültürün Hacılar ve Çatalhöyük’den daha eski tabakasını buldu. Kültepe (Kayseri) kazısında Prof. Tahsin Özgüç Asur Koloni çağına ait muazzam arşiv meydana çıkardı.

Fransızların *Xanthos* (Fethiye), Amerikalıların *Gordion* ve *Sardes* de yapmakta oldukları kazıların Batı - doğu münasebetlerini aydınlatacağını umuyoruz.

Amerikalı Türk Profesörü *Kenan Erim*’in idare ettiği *Aphrodisias* kazısında yüzlerce heykel ve yazıt ele geçti.

Yalnız 1965 yılında Türkiye’de 20 yerde ecnebi ilim heyetleri, 33 yerde Türk Tarih Kurumu, Eski eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Üniversiteler adına kazı ve sondajlar yapıldı.

Eski kazılardan farklı olarak yeni kazılarda *Unesco* ve *ICOM*’ın ana prensiplerine uygun olarak, bulunan anıtların yerinde restorasyonuna da dikkat olunmaktadır. *Gordion*, *Aphrodisias*, *Boğazkale*, *Hieropolis* (İtalyan) kazı heyetleri M. Eğ. Bakanlığı ile işbirliği yaparak önemli sonuçlar elde etmişlerdir. Menkul eserlerden bir kısmı mahallindeki depo ve müzelerde teşhir edilmektedir (Bodrum sualtı kazısı, Troya, Boğazkale, Alacahöyük, Gordion, Bergama, Efes gibi). Side’de antik bir Roma hamamı bir Türk zengini tarafından temamiyle restore edilerek küçük bir müze salonu haline çevrilmiştir. Bu bir denemedir.

Onarımlar: Türkiye hükümeti devir farkı gözetmeksizin sanat eserlerini beşeriyetin müşterek malı (= *Patrimoine Commune de l’Humanité*) saymaktadır. Aşağıdaki cedvel bu hususta bir fikir verir sanırım :

Yalnız 1965’de *Aspendos* tiyatrosu onarımı için.....100.000 TL.
Perge (Antalya) tiyatrosu için.....200.000
Priene harabeleri için.....50.000

<i>Assos</i> (Çanakkale) için.....	50.000
<i>Korikos</i> , Uzunburç (Olba) için.....	100.000
İzmir agorası için.....	50.000
Bergama için.....	50.000
Efes için.....	100.000
Göreme (Nevşehir) için.....	62.000
Tiana Kemerleri (aquaduc) için.....	50.000

harcanmıştır.

Yalnız 1965'de İstanbul'daki Ayasofya ve Bizans anıtları onarımlarına harcanan para 350.000 TL. dir. Bunlar arasında Topkapı Sarayı Harem dairesine 400.000 TL., İbrahim Paşa Sarayı onarımına 200.000 TL. ve Topkapı Sarayı Murat III. Köşkü onarımına 400.000 TL. ve dağınık onarımlar için 325.000 TL. harcanmıştır.

Gayri ihtiyarî olarak şu sual hatıra geliyor : Acaba komşu ülkeler, beşerî medeniyetin bir cüzü olan Türk ve islâm eserlerinin korunmasında aynı hassasiyeti gösteriyorlar mı? Balkanlardaki Türk epigrafisi ve mimarîsi eserlerinin müşterek gayret ve AİESSEE nin inisiyatifi ile bir korpüsü yapılamaz mı?

Vakıflar Genel Müdürlüğü de kendi idaresinde olan eski eserlerin ve dinî yapıların onarımı için her yıl takriben 20.000.000 TL. harcamaktadır. Bunlar arasında kervansaraylar, camiler vs. vardır.

Hulâsa olarak, Sayın Prof. *Seton Lloyd*'ın işaret ettiği vechile Türkiye arkeoloji araştırmaları alanında bir "renaissance"a kavuşmuştur. Beşerî medeniyetin müşterek malı olan sanat eserlerinin korunması ve kurtarılması için azamî gayret sarf olunmaktadır. Bu gayreti devam ettirecek şuurlu ve bilgili yeni bir nesil yetişmektedir.

Buna rağmen yapılacak pek çok iş vardır. Kazılar sahasında eski metinlerde adı geçen bir çok paytahtın ve bunlar arasında "*Buruşhanda* ve *Kussara*"nın yerini dahi bilmiyoruz. Asur ticaret kolonilerinden ancak *Kaneş*'in yeri kesin olarak tesbit edilmiştir.

Kuzey Anadolu'daki ormanlık bölge ve bu meyanda *Kaşka* ülkesi, Samsun ve Amasya çevresinde bazı kazılar yapılmasına rağmen, henüz bir "terra incognita"dır. Yüksek *Urartu* medeniyetinin *Phryg* ve *Etrüsk* medeniyeti ile ilgileri sezilmekte ise de bunu ispat edecek halkalar eksiktir. Türk kavimleri tarihi bakımdan Bizans kaynakları büyük önem taşımaktadır. Bu kaynakların "*edition cri-*

tique'i yapılarak değerlendirilmesi gerekir. *Gyula Moravcsik*'in "Byzantinoturcica 1958"si bu hususta ışık tutar. Osmanlı devleti tarihe karışsa da Osmanlı kültürü Balkanlara kadar tesirini hissettirmektedir.

AIESSEE'nin ilmi araştırmaları ile, insanları ve milletleri karşılıklı olarak takdir etmeyi sağlayacağına ve dünya sulhuna hizmet edeceğine inanıyoruz.

